

8
KOMEN EN GAAN
LUC DEVOLDERE

GESCHIEDENIS

10
'WE MOETEN VECHTEN TEGEN DE MYTHEN'
Historicus Lode Wils over de wortels
van het Vlaams-nationalisme in België
GLEN VAN MUYLEM EN ANTOON VRIJTS

18
DE BOURGONDIËRS PRONKEN MET
HUN MINIATUREN IN EEN NIEUW MUSEUM
VIRGINIE PLATTEAU

LITERATUUR

26
BELANGRIJKE BRON VAN
MAX HAVELAAR ONTDEKT
Hoe een achttiende-eeuwse polemieek
Multatuli's verbeelding deed ontvlammen
REINIER SALVERDA

32
POËTISERING TEGEN DE POLARISERING
Maud Vanhauwaert bundelt haar werk
als Antwerps stadsdichter
LIESBETH D'HOKER

41
MIJN MOEDER WAS BEGONNEN ALS WILD BOS
De Keuze van Jozef Deleu

46
LEZEN ZONDER VERLICHTING
Over de dode hoek van de canon
CHRISTOPHE MADELEIN, BEATRIJS VANACKER, LIEKE VAN
DEINSEN, KORNEE VAN DER HAVEN EN TOM VERSCHAFFEL

54
GEWRONGEN TUSSEN STAMDENKEN
EN KOSMOPOLITISME
Emmanuel de Bom en de Joden
CHRIS CEUSTERMANS

KUNST

64

IK BEN EENZAAM DUS IK BESTA
Een zoektocht naar
verbeelde eenzaamheid

NICOLE MONTAGNE

76

ZELFS IN ZIJN ERNSTIGSTE ROLLEN
SCHEMERT BIJ HANS KESTING
HET PLEZIER DOOR

JOS NIJHOF

84

DE KUNSTWERKEN VAN
EVA SPIERENBURG BESMETTEN ELKAAR

MAARTEN BUSER

92

HALF OM TE LACHEN,
HALF OM TE HUILEN
De postironische pop van
Willy Organ, MEROL en co

DAAN BORLOO

MAATSCHAPPIJ

102

WAAROM WE ZO SNEL GESCHOFFEERD ZIJN
Over onze prikkelbare identiteitsontsteking

FRANÇOIS LEVRAU

TAAL

110

DE NEERLANDISTIEK IN SINT-PETERSBURG
STAAT OP EEN STEVIGE SOKKEL

JAAP GRAVE

116

LEESAMBITIE IS EEN ZAAK VAN IEDEREEN

KRIS VAN DE POEL, MARTIJN NICOLAAS EN

CARLIJN PEREIRA (TAALUNIE)

LITERATUUR

123

ROMAN VAN EEN CRISIS
In de wacht van Alfred Birney
Jaap Grave

125

CIRKELN BOVEN GOED EN KWAAD
Wij zijn licht, het romandebuut
van Gerda Blee
DIRK VANDENBERGHE

127

GELIJK EEN VADER
Gustave van de Woestyne over
broer Karel van de Woestijne
BART VAN DER STRAETEN

132

HOE JE MET EEN LIEFDEVOL OOG
EEN TEMPEL BOUWT
Het wolkenpaviljoen van Jannie Regnerus
LISE DELABIE

135

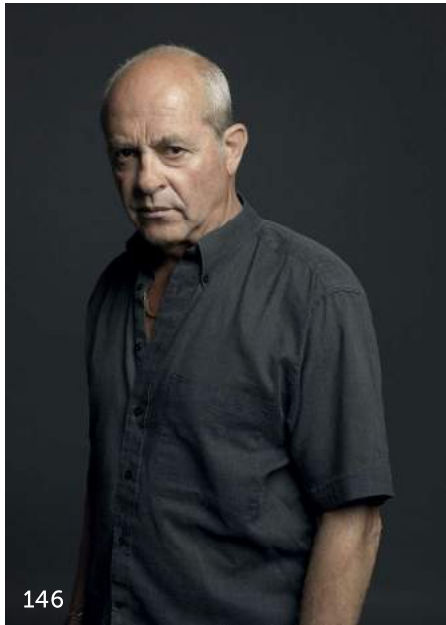
HET DENKEN IS HET AVONTUUR
De uitbraak van Henk van der Waal
KOEN VERGEER

137

HOE HET TE ZEGGEN
Tekens van leven van Frederik Willem Daem
MAARTEN DESSING

140

DE PROLETARIËR DIE ZICH VAN DE
'ONDERKANTERS' AFKEERDE
VINCENT SCHELTENS ORTIGOSA

142
SCHOFTEN ZIJN HET, ALLEMAAL!
Een biografie van Willem Brakman
G.F.H. RAAT

144
ARBEID DIE BEVALT
Depressiedagboek van Gerbrand Bakker
BART VAN DER STRAETEN

146
HERINNERINGEN VAN
EEN WEEMOEDIGE ZEEROT
De zoete inval en Zeeangst
van L.H. Wiener
LAURENT DE MAERTELAER

149
TIJD OM DE MAN LITERAIR
TE EMANCIPEREN?
HELEEN DEBRUYNE

151
SPOORLOOS MIJN EIGEN MOEDER OF VADER
Wie was ik van Alfred Schaffer
LAURENS HAM

153
EEN LAND VAN PULP
Nederland in stukken
van Maarten van der Graaff
LISA ROOIJACKERS

155
BIG DATA VERLOPEN TOCH NIET VANZELF
Weerbarstige gedichten van Anne Vegter
MAARTEN BUSER

MAATSCHAPPIJ

158

EEN VEELSTEMMIGE ODE AAN DE STILTE
VIRGINIE PLATTEAU

160

DE VEERKRACHT VAN NEDERLAND
PAUL SCHNABEL

162

MIJN IK(KEN)
Sinan Çankaya over identiteit
HIND FRAIHI

164

HOE SLIM IS KUNSTMATIGE INTELLIGENTIE?
KATLEEN GABRIELS

GESCHIEDENIS

166

WAT BOOMRINGEN EN BOORKERNEN
ONS VERTELLEN OVER ONZE WERELD
GEERDT MAGIELS

169

DE FETISJIST VAN HET VIEZE
Léon Hanssen over de vagebond
in onze cultuur
MARNIX VERPLANCKE

171

HOE BELGIË IN CONGO GEEN BESCHAVING
MAAR UITBUITING EN ONDERDRUKKING BRACHT
TOMAS VANHESTE

174

VAN STUDENT TOT MARTELAAR
Biografie van flamingant
Herman Van den Reeck
NICO VAN CAMPENHOUT

KUNST

178

DE EEUWIGE OOSTERLING

Een biografie van
performer Indra Kamadjojo

LUTGARD MUTSAERS

180

EEN ECHTE GRANDE DAME

Over het leven van
actrice Elisabeth Andersen

ALEID TRUIJENS

182

IN DE SCHADUW VAN DE GROTEN

Een biografie van componist
Joseph Ryelandt

KLAAS COULEMBIER

FRITS NIESSEN (1936-2020)

Op vrijdag 23 oktober 2020 is
Frits Niessen overleden, voor-
malig adjunct-hoofdredacteur van
Ons Erfdeel vzw. Hij was bijna
zestig jaar verbonden aan het huis.

Lees meer op
www.de-lage-landen.com

184

Medewerkers aan dit nummer

186

Steun & Mecenaat

192

Colofon

KOMEN EN GAAN

Aankomen

Zoals op weg naar Rotterdam een mammoettanker
zijn motor uitzet op de hoek van Engeland en
door eigen vaart alleen en niet door eigen kracht
na 't stoppen van de oorzaak die hem voortstuwt
tot stilstand komt in de Eerste Petroleumhaven –

moet er dan toch worden aangekomen,
dan zo. Nauwkeurig en weloverwogen.

En dan, op de juiste tijd,
van je zwaarte worden bevrijd.

(Anton Korteweg)

Het huis dat dit blad uitgeeft, Ons Erfdeel vzw, is in volle beweging.

Sinds de lancering van de drie nieuwe websites op 1 april 2019 is het duidelijk dat ons redactiemodel sterk is geëvolueerd. Vanaf dit najaar opereren de redacteuren van de verschillende redactieraden in één grote redactieraad voor alle publicaties. Die redactieraad levert belangrijke input aan de redactie en treedt op als klankbord en adviesraad. In het colofon van dit nummer vindt u de namen van de leden van de redactie en de redactieraad.

Er is nog meer beweging.

Op 1 december 2020 gaat Dirk Van Assche, adjunct-hoofdredacteur van Ons Erfdeel vzw, met pensioen. Deze historicus kwam in 1982 in dienst als redactiesecretaris-eindredacteur van het blad *Ons Erfdeel* en het jaarboek

De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français. In 2002 werd hij adjunct-hoofdredacteur. Hij schreef in die bijna veertig jaar vele bijdragen voor alle bladen van het huis en groeide uit tot het wandelend geheugen ervan. Hij kende veel mensen, wist wat er leefde. Zijn adviezen waren altijd kostbaar.

Tom Christiaens, coördinator van onze Engelstalige website *the low countries*, volgt Dirk Van Assche op als adjunct-hoofdredacteur op 1 december. De Nederlandse adjunct-hoofdredacteur Tomas Vanheste blijft op post.

Een maand later, op 1 januari 2021, verlaat ondergetekende Ons Erfdeel vzw. Ik kwam in september 1996 in dienst als adjunct-hoofdredacteur en volgde in 2002 Jozef Deleu op, de stichter-oprichter.

Op 1 januari 2021 neemt Hendrik Tratsaert (Oostende, 1968) het roer over. Hij was onder meer coördinator van het Nederlands-Vlaams Theaterfestival in 1997, leidde het interdisciplinaire, meertalige kunsttijdschrift *janus* (1999-2005) en richtte in 2006 het kunstencentrum Vrijstaat O. op in zijn geboortestad.

Hij werd door de sollicitatiecommissie unaniem voorgedragen aan de redactie en de raad van bestuur. Ik heb er alle vertrouwen in dat hij dit huis doortastend de toekomst in zal leiden.

Het was een eer Ons Erfdeel vzw te mogen leiden. Het huis is altijd meegegaan met zijn tijd, zonder van de tijd te zijn. Ik heb er veel geleerd en veel gekregen. Van de collega's en de vele medewerkers. Beschouw zo'n huis als een tanker. Hij vaart zijn koers. Op de brug ben je nooit alleen.

Ik dank alle collega's, van vroeger en vooral die van vandaag, omdat ze ook op die brug stonden. Ik dank alle abonnees en lezers van onze publicaties op papier en online. Zonder jullie bestaan we niet. Blijf ons lezen.

LUC DEVOLDERE
Hoofdredacteur

DE BOURGONDIËRS PRONKEN MET HUN MINIATUREN IN EEN NIEUW MUSEUM

De Koninklijke Bibliotheek van België (KBR) bezit een unieke collectie met handschriften uit de Bourgondische periode. Na een verborgen bestaan van zeshonderd jaar zijn deze pareltjes van de Vlaamse miniatuurkunst te zien in het nieuwe KBR museum op de Brusselse Kunstberg.

_VIRGINIE PLATTEAU

Filips de Stoute (1342-1404) staat als machtige vorst en gecultiveerde mecenas aan het begin van de Librije, zoals de verzameling handschriften van de Bourgondische hertogen ook heet. Zijn zoon, Jan zonder Vrees, erft de bibliotheek en verkrijgt ook andere handschriften uit het bezit van zijn grootvader Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen, en van zijn oom Jan van Berry. Die hertog gaf onder meer de opdracht voor het prachtige getijdenboek met zijn naam, dat ook in de collectie te bewonderen valt.

Op het kruispunt van de middeleeuwen en de nieuwe tijd bestrijkt deze Librije alle domeinen van de wetenschap en het toenmalige denken. Ze bevat religieuze geschriften, vertalingen van grote klassieke auteurs als Xenofon of Ptolemaeus, werken over anatomie, recht, theater, *chansons de geste*, gedichten van Christine de Pizan... De bibliotheek van de hertogen van Bourgondië behoort tot de grootste bibliotheken van haar tijd, naast die van de Franse koningen, de Medici-familie of de pauselijke bibliotheek. De handschriften worden verlucht door de beste miniaturisten van de vijftiende eeuw, van wie sommigen op dat moment even beroemd zijn als Jan van Eyck.

PRESTIGIEUZE OPDRACHTEN

Onder Filips de Goede (1396-1467) breidt de hertogelijke bibliotheek aanzienlijk uit. Tijdens zijn bewind – dat bijna vijftig jaar duurt – bereikt de macht van Bourgondië haar hoogtepunt. De hertog, een groot kunstliefhebber en bibliofiel, plaatst de ene prestigieuze opdracht na de andere. De *Chroniques de Hainaut* is misschien het bekendste topstuk in de collectie. Het imposante boek ligt in een aparte cocon open op het zogenaamde presentatieminiatuur. Daarop staat Filips de Goede, in het zwart gekleed en met de ketting van het Gulden Vlies om de hals, kaarsrecht afgebeeld; een

Zaalzicht van het KBR museum © KBR

elegante heerser, op enige afstand geflankeerd door zijn entourage. Het tafereel is een verhaal binnen het verhaal van het boek, want in deze miniatuur wordt Filips het boek zelf, de *Chroniques de Hainaut*, aangeboden. Een prachtig staaltje propaganda dat hem hielp zijn nicht Jacoba van Beieren deze regio afhandig te maken. De miniatuur wordt toegeschreven aan Rogier van der Weyden.

Dat Filips de Goede zich graag vereenzelvigde met grote historische heersers, blijkt uit zijn identificatie met Alexander de Grote, de belichaming van alle ridderlijke deugden, of de traktaten waaruit zijn afstamming moet blijken van koning Arthur, Karel Martel of Karel de Grote. Ook droomt hij van een kruistocht om Constantinopel te bevrijden. Dat komt er nooit van, maar hij leest er opmerkelijk veel over. Bibliofiel is hij niet alleen omwille van de letteren op zich. Hij laat zich omringen door getalenteerde kopiïsten, boekbinders en miniaturisten die zijn pronkzucht met hun vakmanschap moeten bevredigen en zijn politieke aspiraties kracht bijzetten.

Na de dood van zijn zoon Karel de Stoute in 1477 bestaat de hertogelijke bibliotheek uit meer dan negenhonderd handschriften. Een derde daarvan overleeft wonder-

Het KBR museum biedt een unieke inkijk in een erg veelzijdig verleden

Jean Wauquelin biedt zijn werk aan Filips de Goede aan. Miniatuur van Rogier van de Weyden in *Les Chroniques de Hainaut*, Zuidelijke Nederlanden, 1447-1468 © KBR

Het KBR museum houdt het sereen en stelt de handschriften centraal, wat de herontdekking zeer de moeite maakt

lijk genoeg een grote brand in het paleis op de Brusselse Coudenberg en twee wereldoorlogen, en blijft vandaag bewaard in het KBR museum. Deze vijftiende-eeuwse handschriften worden geproduceerd door kunstenaars die ideeën, concepten en iconografieën uitwisselen. In de Bourgondische eeuw van gotische kerken, Brabantse retabels, tapijtweefkunst, polyfone muziek en Vlaamse primitieven lopen vele dwarsverbanden door die disciplines. Daarvan zijn erg mooie voorbeelden te zien, zoals parallellen tussen de compositie in een miniatuur en een gelijkaardig schilderij van het *Martelaarschap van de Heilige Barbara*.

BOURGONDISCHE BASTARDA

Abdijen zijn belangrijke productieplaatsen van handschriften tijdens de middeleeuwen. Het klassieke beeld dat we hebben van de monnik-kopiist bestaat wel degelijk, maar hij is lang niet de enige die middeleeuwse teksten kopieerde. Bovendien zijn er ook vrouwelijke kopiïsten, zowel religieuzen als leken. Met de opkomst van de universiteiten ontwikkelen zich in de steden ook geleidelijk de ateliers van boekenambachtslieden, scriptoria en boekhandels. Deze evolutie vertaalt zich in een toenemende productie van profane teksten, die in de smaak vallen van de nieuwe clientèle in de steden. De vraag naar boeken stijgt en de markt begint te groeien. Handschriften circuleren als bron van ideeën en kennis, maar ook als statussymbool.

Adel, clerus, burgerij en stedelijke overheden, allemaal volgen ze het voorbeeld van Filips de Goede, de grote Hertog van het Westen. De hertogelijke bibliotheek weerspiegelt wat de rijke top laag interesseerde en zegt ook iets over hun eigen persoonlijkheid. Ze plaatsen talrijke bestellingen bij de ateliers van kopiïsten, verluchters en boekbinders. Zo ontstaat een soort canon van het Bourgondische luxehandschrift: uitvoering op perkament, groot formaat, rijkelijk geïllustreerd, een boekband van kwaliteit, een bladspiegel met veel witruimte en een voorkeur voor een bepaald lettertype.

Handgeschreven schriftsoorten zijn er in vele vormen. Ze verschillen volgens plaats en tijd, maar het gekozen schrift hangt ook af van de functie van een tekst. In de vijftiende eeuw hebben letters een andere vorm naargelang het gaat om een misboek, een commercieel contract, een roman of de vertaling van een antieke tekst door een humanist. Als boekenliefhebbers en trendsetters hebben de Bourgondische hertogen hun eigen schriftsoort: de Bourgondische bastarda.

In de tentoonstelling in de KBR kun je uitgebreid en van dichtbij zien hoe het technische productieproces van een handschrift in zijn werk gaat, van geitenvel tot in-

Alexander de Grote, Hannibal en Scipio Africanus verschijnen voor koning Minos om van hem te horen wie van hen de grootste generaal is. Miniatuur van Jan de Tavernier in *Lucien de Samosate, Débat d'honneur* © KBR

De schatkamersfeer in het KBR museum dompelt je onder in de late middeleeuwen

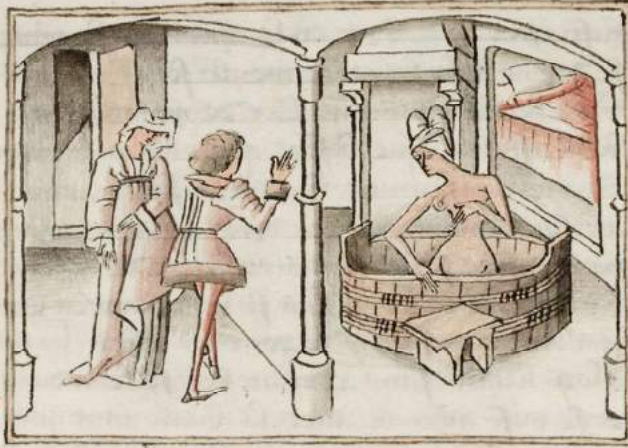
gebonden en verlucht kostbaar kunstwerk. Alle stappen in het vervaardigen van perkament en hoe dat van papier verschilt, worden er tastbaar aangegeven. Ook kun je met een digitale ganzenveer op een interactief scherm proberen een zinnetje in gotisch schrift te schrijven. Aan de hand van het gemak waarmee je dat klaarspeelt, berekent een programma hoe lang het je zou kosten om de volledige gotische Rijmbijbel van Jacob van Maerlant uit de dertiende eeuw te kopiëren. Het laat je waardering voor de kostbare geschriften (en voor de hedendaagse snelle technologie) alleen maar toenemen.

HANDGESCHREVEN SCHATTEN

Statische objecten die de haast intieme aandacht van de individuele bezoeker vragen, het is geen sinecure om handschriften aantrekkelijk te maken voor een groot publiek. Het interactieve parcours doet al een geslaagde poging: het is beschikbaar in vijf talen en werd ontwikkeld voor drie profielen (speelvogel voor kinderen, bondige samenvatting voor de ontdekker en meer diepgaande uitleg voor de meerwaardezoeker). Maar vooral de scenografie en schatkamersfeer weten je door de kleuren, vormgeving en materialen onder te dompelen in de late middeleeuwen. De polyfone muziek verheft die beleving, net als de sfeervolle projecties waarmee het parcours begint in de geresatureerde Nassaukapel, het laatste echte restant van het Bourgondisch hof in Brussel.

De context is rijkelijk gestoffeerd, maar centraal staan nog altijd de manuscripten zelf. Het is een wat ondergeschoven kunstvorm, manuscriptverluchters werden niet als volwaardige kunstenaars beschouwd. Toch zijn deze artefacten niet alleen inhoudelijk, maar ook artistiek enorm rijk. Naast grote ambachtelijke vakkundigheid en een intensief productieproces verbinden manuscripten diverse kunstvormen, waardoor ze een unieke gelaagdheid bezitten. De interactie tussen woord en beeld, de verwijzingen naar religieuze, mythologische, historische achtergrond, koorpartituur... het vergt een aandachtig engagement van de kijker.

De rijkelijke uitvoering met prachtige kleuren en bladgoud die de tijd doorstaan, de vele details in versieringen en patronen of de drolerieën, die komische of groteske fantasietjes in de letterlijke marge geven een unieke inkijk in een erg veelzijdig verleden. Het Hulthems handschrift met de bekendste abele spelen op papier, unieke historische werken die de literatuurgeschiedenis bepaald hebben als de *Brabantse yeesten* van Jan van Boendaele, de *Roman de Renart*, de eerste Franse fictietekst *Roman de la Rose*, een eigenhandig geschreven *Navolging van Christus* door Thomas à Kempis... Deze verzameling is inderdaad een schat.

*Comment lizart prist congiet de la damoy
selle et a la vielle et sen fetona a comre*

Quant lizars ot pris congiet a la
vielle Il vint en sa chambre sy se
vesty et appareilla luy et ses gens
pour soy partir daultpart la vielle vint
brunter a luy de la chambre a la damoiselle
sachant que cestoit sa maistresse au plus
toft quelle pot sailly du bain et vesty sa
chemise et une comre robe quelle auoit
sy vint ouvrir luy a la vielle puis pour
elle effuer se vint en son lit apres se
vesty et para au plus toft quelle peult
sy vint en la sale pour ce que par la vielle
estoit aduertye du departement du cote
Quant en la sale fu venue moult hūblemēt

Door een gaatje in de muur bespiedt Liziart Euryant in haar bad en ziet hij op haar borst een bijzonder vlekje. Miniatuur van de Meester van Wavrin in *Roman de Girart de Nevers*, Zuidelijke Nederlanden, 1450-1467 © KB

Randversiering in het Peterborough Psalter © KBR

KOESTER DE TIJD

De KBR heeft als nieuwe slagzin “Koester de tijd” gekozen. Conservatie houdt de tijd vast, bewaart die voor de toekomst. Het is erg mooi dat dit niet langer louter op aanvraag in archieven hoeft, maar nu naar buiten wordt gebracht in het nieuwe museum en niet in het minst ook via bruiklenen. Zo zijn er voor het eerst samenwerkingen tussen de bibliotheek en andere musea als het Hof van Busleyden in Mechelen of het Gruuthusemuseum in Brugge, die thematisch dezelfde periode behandelen en waarvoor de KBR verdieping kan voorzien met geschreven bronnen.

Als “levend museum” worden de geëxposeerde stukken drie keer per jaar gewisseld, ook vanwege de kwetsbaarheid van de manuscripten. Toerisme Vlaanderen pakt heel graag uit met “authentieke erfgoedbeleving”, wat soms doet vrezen voor spektakel dat de massa moet trekken. Het nieuwe KBR museum houdt het sereen en weet de handschriften centraal te stellen, wat de herontdekking zeer de moeite maakt. Was het ook niet in de marge van een manuscript dat de Nederlandse literatuur is ontstaan?

www.kbr.be/nl/museum